

УДК 327.82(497.2)

Мартинов А.Ю.

БАЛКАНИ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Історичний період після початку світової економічної кризи прискорив процес трансформації балканської підсистеми європейської системи міжнародних відносин. В стратегічному сенсі Європейський Союз постав перед складною дилемою: європеїзувати Балкани або ризикувати балканізацією Європи. ЄС разом зі США подолав сценарій балканізації Європи. Символами цього стало завершення процесу вступу до НАТО Албанії, Чорногорії та Македонії. Критично важливим є подолання конфлікту між Сербією і Косово. Росія намагається зберегти свій вплив у Сербії, яка залишається останнім російським форпостом на Балканах. Сербське суспільство залишається поділеним на ліберальний проєвропейський сегмент, орієнтований на європейську і євроатлантичну інтеграцію, і націоналістичний, який сподівається відновити загиблий на межі ХХІ ст. проєкт «Великої Сербії». Мир на Балкани може принести тільки завершення процесу включення цього регіону у систему європейської та євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: *Албанія, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія, США, Росія, Балкани, ЄС, НАТО.*

Чергова російсько-турецька війна 1877-1878 рр. похитнула домінування Османської імперії на Балканах. Відтоді регіон перетворився на перехрестя, де зіштовхувались інтереси великих держав та різних локальних цивілізацій: Великої Британії, Росії, Франції, Німеччини. Канцлер О. фон Бісмарк вважав, що життя німецького вояка не варте балканських проблем, які продукують їх більше, аніж можуть перетравити. У. Черчилль визначив Балкани як порохований лъох Європи. Зрештою, балканські війни 1911-1912 рр., Перша світова війна 1914-1918 рр. створили перше модерне об'єднання балканських народів – Королівство сербів, хорватів, словенців. Воно не пережило Другу світову війну, після якої виникла Федеративна республіка Югославія. Це державне утворення було офіційно нейтральним у роки «холодної війни», хоча Й. Броз Тіто віддавав перевагу орієнтації на Захід. Після смерті Й. Броз Тіто у 1980 р. став очевидним процес розпаду Югославії, який вступив у активну стадію після завершення «холодної війни». Внаслідок цього на Балканах вибухнула релігійна, цивілізаційна громадянська війна 1991-1995 рр. за участі усіх проти усіх. Черговим поворотним моментом стала косовська криза 1998-1999 рр., яка в активній фазі завершилася проголошенням 17 лютого 2008 р. незалежності Косово. Стратегія ЄС полягала у стабілізації регіону, який створив реальні загрози європейській безпеці.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі, дає підстави стверджувати, що світова історіографія історії балканських країн досить чітко поділяється на ворогуючі між собою наукові школи. Англомовна і німецькомовна

історіографія, на думку російських балканістів, орієнтована на вироблення аргументації для реалізації інтересів ЄС і НАТО на Балканах. Як приклад, наводиться праця американського науковця Ф. Фукуями «Творення держав», на сторінках якої формування модерних національних балканських держав подано як результат трансформації світового порядку доби «холодної війни» [1, р. 14]. Німецький історик Х. Зундхаузен концептуалізував історію Сербії модерного періоду як невдалий проект створення «Великої Сербії», який програв іншим проектам створення «великих» національних держав на Балканах [2, с. 21]. Інший німецький історик Е. Ратфельдер у монографії «Косово. Історія конфлікту» намагається дистанціюватися від ціннісних оцінок у питанні однозначного визначення «винної сторони» у сербсько-албанському конфлікті [3, с. 32]. Цікаво, що в сербській історіографії після косовської кампанії 1999 р. поступово складається дискурс, орієнтований на європейські підходи до тлумачення проблем конфліктів на Балканах. Зокрема, П. Сіміч вважає, що подолання емоцій етнічного націоналізму може сприяти перетворенню балканських національних держав на своєрідний європейський регіон у складі ЄС [4, р. 20].

На цьому фоні радикально відрізняється сучасна російська історіографія балканської проблематики. Загалом у російській балканістиці домінує доктрина «західної змови» проти сербів, які «стали жертвами» внаслідок близьких союзницьких відносин із Росією [5, с. 110]. У сфері публічної «науково-популярної» історії балканських країн в Росії також просувається ідея, що Захід традиційно намагається витіснити з Балкан Росію та «покарати православну Сербію» [6, с. 99]. Аналогічним чином переважно НАТО звинувачується у підтримці косовських албанців з метою остаточного підриву сербського впливу на Балканах [7, с. 42]. Зрештою, у російській історіографії стверджено точку зору, що головним чином західний вплив диференціює геополітичні орієнтири нових незалежних балканських держав [8, с. 35].

У вітчизняній історіографії презентована виважена наукова позиція щодо такої актуальної проблеми, як виникнення «наймолодшої» балканської держави Косово. Зокрема, О. Павленко показав, що активна фаза косовського конфлікту була пов'язана із непогодженістю політики США та ЄС щодо цієї проблеми [9; 12]. Зазначений автор стверджує, як косовське питання сприяло консолідації нових незалежних балканських країн з одного боку, та ізоляції Сербії з іншого боку [10, с. 300]. Також О. Павленко переконливо показав імперський характер російської політики на Балканах [11, с. 106]. Звичайно, історіографічний дискурс зазначеної проблематики не вичерпується названими працями науковців, але вони «маркують» існуючі погляди щодо тенденцій розвитку нових незалежних балканських держав.

Метою статті є висвітлення процесу трансформації Балкан під впливом європейської та євроатлантичної інтеграції нових незалежних держав цього регіону.

На початку грудня 2017 р. адміністрація президента США Д. Трампа сформулила стратегію щодо балканського регіону. Вона передбачає збереження американської воєнної присутності у регіоні, яка посилилась після вступу до НАТО Чорногорії у 2017 р. Також США наполягають на чіткій переорієнтації Сербії з Росії на Європу, а також мають намір продовжити зусилля, спрямовані на врегулювання суперечностей між балканськими країнами. Навіть після вступу до ЄС Хорватія і Словенія досі сперечаються з приводу належності низки островів у Адриатичному морі. Складно відбувається процес демаркації державного кордону між Чорногорією і Косово. Але найсерйозніші протиріччя розділяють Косово і Сербію, а донедавна Македонію і Грецію.

Західні держави послідовно закликають сербів і косовських албанців до переговорів щодо остаточної нормалізації двосторонніх відносин. В процесі переговорів ЄС наполягає на вступі Сербії до організації та визнання Белградом незалежності Косово. Але сербське суспільство залишається глибоко розколотим з приводу знаходження меж компромісу в питанні статусу Косово. За цих умов розташована на території Косово найбільша в Європі американська військова база «Бондстіл» залишається потужним стабілізуючим фактором.

Бажання колишньої югославської республіки Македонія вступити до ЄС і НАТО активізувало переговори з Грецією щодо пошуку компромісної назви цієї держави. Влада Македонії висувала вимогу, аби нова назва не суперечила національній самосвідомості та влаштувала Грецію. Македонська опозиція наполягала на тому, аби будь-яка досягнута домовленість щодо нової назви країни була винесена на референдум. Це могло поставити під питання будь-який можливий компроміс на переговорах між Македонією та Грецією, які відбувалися за посередництва США. Утім, Вашингтон має потужний важіль впливу на Грецію, який стосується виділення або блокування чергового траншу кредитів Афінам. Тому цього разу наполегливість посередників вивела справу євроатлантичної інтеграції Македонії із глухого кута. Але Росія також використовує Македонію для своїх гібридних впливів на Балканах. Тому цей стратегічно важливий регіон, розташований на перетині транспортних комунікацій між Європою, Середземномор'ям та Близьким Сходом, ще тривалий час залишатиметься зоною напруги і нестабільності.

Головування в першому півріччі 2018 р. в ЄС Болгарії було пов'язано зі спробами актуалізувати процес європейської інтеграції нових незалежних держав, які утворились внаслідок розпаду Югославії. Першою з колишніх югославських республік до ЄС у 2004 р. вступила економічно найбагатша Словенія. У 2013 р. поки що останнім 28-м членом ЄС стала Хорватія. Вступ Хорватії супроводжувався складнощами. По-перше, хорватському суспільству довелося переглянути свої радикальні націоналістичні настрої, які в 1991-1995 рр. дали можливість відстояти незалежність, але стали на перешкоді європейській інтеграції. По-друге, хорватському суспільству довелося по-іншому подивитись на власну історію. Національний герой періоду Другої

світової війни А. Павелич, колишній лідер «ушастів», у хорватському історичному дискурсі відійшов на другий план. До речі, так само як і перший президент країни Ф. Тунджман. Загреб був вимушений погодитись на передачу Гаазькому міжнародному трибуналу хорватських військових, які ліквідували у серпні 1995 р. «Сербську Країну». Утім, навіть після вступу до ЄС, Хорватія не належить до «відмінників» європейських оптимістів. Постійну критику з Брюсселю викликають рекомендації легалізації одностатевих шлюбів та інші політично коректні вимоги. По-третє, намагаючись у 2013 р. показати позитивний приклад іншим балканським країнам, ЄС заплющив очі на власні принципи – не приймати країни, які мають територіальні суперечки. На превеликий жаль, Хорватія і Словенія від часів розпаду Югославії сперечаються за належність півострову Плевлака, який є прибутковим курортом на Адріатичному морі. Внаслідок цього залишається неврегульована територіальна суперечка між двома рівноправними країнами-членами ЄС.

Варто зазначити, що хорватський приклад не є найскладнішим із тих, з якими ЄС зіштовхується на Балканах. Ще більш суперечливим є сербське, косовське, македонське питання. Зокрема, Сербія досі категорично виступає проти поєднання порядку денного своїх переговорів про вступ до ЄС із визнанням незалежності Косово. Натомість Косово невдоволене тим, що досі ЄС офіційно не розпочав із ним переговори про вступ. Правда, це поки що в принципі неможливо, адже незалежність Косово досі не визнала низка країн-членів ЄС, зокрема, Греція (через кіпрську проблему з турками), Румунія (через претензії до «возз'єднання» з Молдовою і придністровське питання), Угорщина (через статус угорців у Словаччині та на Закарпатті), Іспанія (через свої проблемні провінції Басконію і Каталонію).

У лютому 2018 р. нових барв балканській політиці Австрії додав віцеканцлер від право популістської «Австрійської партії Свободи» К.-Х. Штрахе, який заявив, що «Косово – це частина Сербії» [13, s. 19]. Тобто цією заявою він поставив під сумнів визнання Австрією незалежності Косово, що відбулось ще 2008 р. Зрештою, європейські скептики наголошують, що балканське розширення ЄС не на часі з суто фінансових причин. Адже у разі завершення процедури виходу Великої Британії з ЄС, останній втратить надійного спонсора свого бюджету, натомість у разі вступу п'яти-шести балканських країн, навпаки, отримає нових претендентів на субсидії.

Крім того, є ще один сумний приклад переговорів про вступ до ЄС. Туреччина розпочала такі переговори у лютому 2005 р. Але після провалу спроби військового перевороту в Туреччині у липні 2016 р. ці переговори офіційно припинились без реальної часової перспективи відновлення.

Доки Європейська комісія розглянула питання стану справ з переговорами про вступ до ЄС країн Західних Балкан: Албанії, Боснії і Герцеговини, Косово, Македонії, Чорногорії. Голова Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер зазначив, що

жодна з цих країн до 2025 р. не вступить до ЄС, якщо нинішні члени ЄС Хорватія і Словенія не погодять територіальні суперечки [14, s. 20].

На початку квітня 2018 р. «заіскрила» пожежа косовського конфлікту. Тоді у косовському місті Косовська Митровиця відбулися масштабні зіткнення між сербами та албанцями. Сербська партійна коаліція на знак протесту залишила парламент Косово. Але турків безпосередньо стосувалася реакція прем'єр-міністра Косово Р. Карадіная, який звільнив керівників спецслужб Косово. Приводом стало їхнє лояльне ставлення до турецької вимоги видати Анкарі громадян Туреччини, які були звинувачені у причетності до спроби здійснення у липні 2016 р. воєнного державного перевороту в Туреччині. Видача із Косово цих шістьох турецьких громадян засвідчила, що Р. Карадіная більше орієнтується на ЄС. Адже, наприклад, Німеччина, попри дипломатичний скандал із Туреччиною, надала політичний притулок майже тисячі турецьких громадян, також звинувачених турецькими органами юстиції у причетності до спроби перевороту. Зрозуміло, що турецький президент Р. Ердоган «покарати» ЄС не може, але він оголосив про скорочення спонсорської допомоги властям Косово. Цей крок міг посилити вплив у Косово радикальних ісламістів, що могло створити ЄС додаткові проблеми. Навіть таке гіпотетичне розгортання подій може зіграти на руку Туреччині, яка знову доведе ЄС свою незамінність та матиме нагоду вкотре поцікавитись, чому так повільно усуваються перешкоди на переговорах щодо можливого членства Туреччини в ЄС. Але причина цього в тому, що Туреччина не та країна, яку у ЄС хотіли б бачити замість Великої Британії. І цю ситуацію не може змінити на користь Туреччини навіть її значний вплив на Балканах. Тому Р. Ердоган розраховує спочатку максимально убезпечити Туреччину від курдського фактору, а потім з позицій сили вести переговори з ЄС.

Важливою подією для балканських країн стала стабілізація демократії у Чорногорії. 15 квітня 2018 р. всьоме, починаючи з 1990 р., відбулися вибори президента Чорногорії. У далекому 1990 р. у Чорногорії була введена багатопартійна політична система. Відтоді не лише розпалася Югославія, а й Чорногорія вступила до НАТО, попри спроби Росії запобігти цьому навіть шляхом невдалої спроби здійснення державного перевороту у Чорногорії. Виборча кампанія 2018 р. у Чорногорії відбулася досить спокійно. Позитивно громадська думка Чорногорії зустріла ратифікацію парламентом Косово договору про демаркацію чорногорсько-косовського державного кордону. На посаду президента цієї балканської країни претендували сім кандидатів. Чорногорські політологи нагадували виборцям, що держава є парламентсько-президентською республікою, тому президентська посада дає їй володарю повноваження виконувати роль політичного арбітра та презентувати Чорногорію на міжнародній арені. Зрештою, опозиції так і не вдалося висунути єдиного кандидата, здатного вийти до другого туру. На цю роль претендував соціаліст М. Боянич. Але він так і не зміг скласти належну конкуренцію

фавориту М. Джукановичу. Його політичний імідж був сформований не лише проголошенням незалежності Чорногорії, а й чітким вибором європейського та євроатлантичного інтеграційного шляхів. Чорногорія стала своєрідним прикладом реформ для сусідньої Сербії. Чимало орієнтованих на Європу сербів вважають успіх Чорногорії на цьому шляху вирішальним для майбутнього Сербії. Президентська виборча кампанія М. Джукановича орієнтувалася на підготовку Чорногорії до вступу в ЄС орієнтовно до 2025 р. Натомість кандидати чорногорської опозиції не могли заперечувати цю мету, зважаючи на її суспільну популярність, але й рівнозначну альтернативу також висунути не змогли. Така чорногорська внутрішньополітична стабільність є принципово важливою для європейського майбутнього усіх балканських країн.

17 травня 2018 р. відбувся саміт ЄС, Албанії, Чорногорії, Сербії, Косово, Боснії і Герцеговини, Македонії. Вікно можливостей для їхнього вступу до ЄС може відкритися після 2020 р., коли завершиться процедура виходу Великої Британії із ЄС та буде сформовано проект бюджету ЄС на період до 2025 р. Правда, оптимістичні прогнози зіштовхуються із розбіжностями між нинішніми країнами-членами ЄС щодо перерозподілу фінансового навантаження, необхідного для компенсації бюджетних збитків від очікуваного виходу Британії. Пропозиція Європейської комісії до Німеччини майже на чверть збільшити німецький внесок до спільного бюджету ЄС наштовхнулася на небажання Німеччини «платити за все». Тому економічно ЄС поки що не готовий до фінансування адаптації до членства балканських країн.

Окреме питання – це ступінь готовності до вступу самих балканських країн. Албанія, Сербія, Косово розділені «косовським питанням». Відкритим залишається питання спроможності ЄС переконати сербів у потребі заради європейської перспективи визнати факт незалежності Косово. Але з цього питання сербське суспільство залишається глибоко розколотим. Не менш заплутаною є ситуація у Боснії і Герцеговині. Попри титанічні зусилля ЄС домогтися об'єднання боснійських сербів, боснійських хорватів і боснійських мусульман у єдиній державі за останні двадцять років особливих успіхів не мають. Кожне етнополітичне державне утворення на території Боснії і Герцеговини фактично продовжує «холодну» громадянську війну, яка у формально-правовому сенсі завершилася у 1995 р. Дейтонськими мирними угодами. ЄС наголошує, що без врегулювання суперечностей на Балканах неможливо вести мову про європейську перспективу.

Зрештою, прем'єр-міністр Македонії З. Заєв і прем'єр-міністр Греції А. Ципрас наприкінці червня 2018 р. оголосили, що вони домовилися про зміну назви Македонії на «Республіка Північна Македонія». Також було вирішено питання про назву Македонської православної церкви. Церква поверне історичну назву «Охридська архієпископія». Наприкінці вересня 2018 р. нову назву «Республіка Північна Македонія» мали затвердити македонські громадяни на референдумі, аби ця країна вступила в НАТО. На думку

А. Ципраса, підписана угода – це велика дипломатична перемога Греції та історичний шанс для Балкан. Зокрема, нова назва мала бути закріплена у Конституції «Республіки Північна Македонія». Натомість лідер грецької опозиційної партії «Нова демократія» К. Міцотакіс заявив, що А. Ципрас не має морального права підписувати угоду про визнання назви, у якій використовується слово «Македонія». Президент Македонії Г. Іванов звинуватив З. Заєва у тому, що «Греція отримала все, чого хотіла, а Македонія нічого не отримала» [15, s. 13].

Росія намагалася мобілізувати усі свої можливості, аби перешкодити Македонії вступити в НАТО за прикладом Чорногорії. У Чорногорії здійснити державний переворот не вдалося, тож Кремль намагався взяти реванш у Македонії. По гарячих слідах відбулися масові заворушення у столицях обох зацікавлених держав – Афінах і Скоп'є. Розслідування причин цих протестів швидко привело грецькі і македонські власті до російського сліду у фінансуванні вуличних заворушень. На основі цих фактів Греція вислала кількох російських дипломатів, які, користуючись своїм статусом, фінансували протести. Внаслідок цього інциденту помітно погіршилися російсько-грецькі відносини. Досі Греція вважалася послідовно проросійською країною-членом ЄС, але нахабство російських дипломатів неможливо було залишити без відповіді. Тим паче, що об'єктивно націоналістично налаштована частина грецького суспільства вважає, що лівоцентристський уряд А. Ципраса пішов на неприйнятні для грецької національної ідентичності поступки у питанні назви Македонії. Натомість ліберальна частина грецького суспільства переконана, що перспектива членства Македонії в НАТО як необхідна передумова безпеки і стабільності на Балканах виправдовує досягнутий компроміс щодо збереження слова «Македонія» у новій редакції назви цієї проблемної держави.

Ще більш нестабільною, аніж у Греції, була ситуація у Македонії. Владна коаліція лібералів і македонських албанських політичних партій, яка взяла на озброєння послідовний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, стикалася із потужним опором націоналістичної македонської опозиції. Представлення її представників як агентів Росії було потужним політичним аргументом на користь голосування на референдумі за нову редакцію назви Македонії.

Мінливість зміни політичної ситуації на Балканах залишається типовою ознакою для країн регіону навіть після вступу до ЄС і НАТО. Влітку 2018 р. ЄС був стурбований розбалансуванням політичної ситуації у Румунії. Там соціал-демократичний уряд «дотиснув» президента К. Йоганнеса, який не зміг запобігти відставці керівника антикорупційних органів країни Л. Кавеші. Попри спеку, на вулиці Бухареста з акцією протесту вийшли десятки тисяч громадян Румунії, які зажадали дострокових парламентських виборів. Але між президентом і парламентом у Румунії встановилася рівновага політичних сил, а

ЄС не поспішав кинути на ваги свій авторитет, аби домогтися продовження антикорупційного курсу Румунії.

Проте найбільші балканські проблеми для ЄС зосередилися навколо албансько-сербських відносин. Чергове загострення політичного протистояння відбулося після заяви уряду Албанії про скасування з 1 січня 2019 р. прикордонного контролю на кордоні Албанії і Косово. Внаслідок цього особливо напруженими стали відносини обох албанських держав із Сербією. Уряд Сербії терміново зібрався на надзвичайне засідання, реагуючи на висунення косовськими албанцями територіальних претензій вже власне до Сербії. Цього разу дипломатії ЄС довелося негайно реагувати аби вгамувати бурхливі пристрасті. Зокрема, користуючись інструментом фінансової допомоги, ЄС переконливо аргументував косовським албанцям потребу пошуку компромісів. Внаслідок цього гра албанців на підвищення ставок у протистоянні із Сербією поки що себе не виправдала. Але події навколо зміни назви Македонії, корупційний скандал у Румунії, загострення прикордонних проблем між Албанією і Сербією вкотре доводили, що Балкани залишаються «Ахіллесовою п'ятою» для ЄС.

Цікаво, що на цьому фоні була висунута футуристична ідея побудови додаткового чорноморського каналу. Негарязди зі станом турецької економіки спонукають керівництво країни у пошуках нових інвестицій та стимулів для зростання національної економіки ініціювати великий інфраструктурний проект. Президент Туреччини Р. Ердоган у серпні 2018 р. анонсував проект побудови «Стамбульського каналу», який має з'єднати Мармурове море напряму із Чорним морем в обхід існуючих природних проток Босфор і Дарданелли.

Зазначений проект має сприяти збільшенню робочих місць і доходів турецького бюджету. Але поки що важко знайти для нього інвесторів. Адже російські й турецькі капітали вже задіяні у побудові газопроводу дном Чорного моря. Певні надії турецьке керівництво плекає щодо катарських інвесторів, але вони зараз більше заклопотані підготовкою власної інфраструктури до чемпіонату світу з футболу 2022 р. Крім того, Катар знервовано реагує на проект Саудівської Аравії, яка вздовж сухопутної ділянки саудівсько-катарського кордону буде канал, який фактично перетворює Катар на острів. Звичайно, можна пошукати інвесторів ще далі на Сході, зокрема, в Китаї. Але Китай вже вклався в поки що збитковий проект побудови на території Нікарагуа альтернативи Панамському каналу. Крім того, Пекін повністю задіяв вільні капітали у розбудові декількох гілок комунікацій торговельного «Великого Шовкового шляху».

Оскільки «Стамбульський канал» є іміджевим проектом для Р. Ердогана, на початку реалізації цього проекту він розраховує на внутрішні фінансові ресурси. Звичайно, якщо такий проект коли-небудь буде реалізований, він змінить міжнародно-правовий статус чорноморських проток Босфор і

Дарданелли. Протоки вже понад два століття залишаються в центрі регіональних дипломатичних суперечностей. Російська імперія намагалася пробити собі шлях до Константинополя та встановити свій контроль над чорноморськими протоками. Але кожного разу західні демократії, підтримуючи Туреччину, перешкождали реалізації цього плану. Нинішній міжнародно-правовий статус Босфору і Дарданелл регулюється Конвенцією, яка у 1936 р. була підписана в швейцарському місті Монтрьо. Цей документ визнає турецький суверенітет над протоками, зберігає право проходу іноземних торговельних суден протоками, обмежує чотирма тижнями час перебування в Чорному морі військових суден країн, які не належать до цього регіону.

Після Другої світової війни Й. Сталін ультимативно вимагав від Туреччини згоди на радянський контроль над протоками. Але такі зусилля радянської дипломатії лише підштовхнули Туреччину до вступу в НАТО у 1952 р. Після завершення «холодної війни» інтенсивність міжнародного торговельного морського сполучення чорноморськими протоками суттєво збільшилась. Це мотивувало владу Туреччини встановити жорсткіший контроль та лімітувати проходження суден протоками. Але показово, що навіть у часи жорсткої російсько-турецької конфронтації в Сирії турецька сторона не перекривала протоки для проходження російських військових кораблів. Крім інвестиційної невизначеності, «Ахіллесовою п'ятою» цього проекту є його екологічна складова, яка викликала стурбованість низки європейських екологічних неурядових організацій. Тому в перспективі декількох років майже неможливо приступити до фактичної реалізації проекту, який попри це став не лише приводом для розмов, а й для стратегічних роздумів.

Натомість ЄС, США і НАТО переконливо продемонстрували спільне бажання врегулювати грецько-македонські суперечності. Напередодні плебісциту Македонію відвідали генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, канцлер Австрії С. Курц, канцлер Німеччини А. Меркель, тодішній міністр оборони США Дж. Меттіс та міністр оборони Німеччини У. фон дер Ляєн. Ніколи від часу проголошення незалежності Македонії у 1992 р. у столиці країни Скоп'є не приймали з такою інтенсивністю настільки високоповажних гостей. Кожен з них переконував у необхідності підтримати позитивну відповідь на плебісциті не стільки владу, яка й без того «за», скільки македонську опозицію. Остання намагалася перетворити плебісцит на голосування щодо вотуму недовіри до уряду З. Засва. Натомість македонська влада закликали поставити питання національної безпеки та європейської перспективи країни вище за поточні внутрішньополітичні розбіжності. Зрештою, зважаючи на аргументи з боку європейських делегацій та небажання отримати стигму «російських агентів» македонська опозиція погодилася визнати волевиявлення народу щодо питання зміни назви держави, якщо плебісцит буде визнано таким, що відбувся, а підрахунок голосів проходитиме без підтасувань. Звичайно, це дуже важливо з погляду чистоти демократичних

процедур, утім, правовий статус плебісциту не зобов'язував уряд враховувати його результат, якщо він буде негативним. Але це серйозно могло підірвати легітимність європейського та євроатлантичного вибору Македонії. Підтримка на македонському плебісциті зміни назви країни заради перспективи інтеграції до ЄС і НАТО стала черговою поразкою Росії на Балканах. Зміна назви Македонії є лише проміжною, але важливою перемогою у битві за європеїзацію і стабілізацію Балкан.

7 жовтня 2018 р. у Боснії і Герцеговині відбулися загальні вибори. Ця балканська держава є унікальним випадком навіть для регіону. Відповідно до Дейтонських мирних домовленостей 1995 р. Боснія і Герцеговина фактично є конфедерацією двох державних утворень: федерації боснійських мусульман, боснійських хорватів і Республіки Сербської (боснійських сербів). Хоча у країні з 1995 р. ці вибори вже були шостими, досі Боснія і Герцеговина не має офіційної конституції, а політичне життя у складових конфедерації відбувається на жорстких національно-політичних принципах. Попри зусилля ЄС, навіть у федерації боснійських мусульман і хорватів не погоджено принципи формування верхньої палати парламенту. Причому розв'язати ці внутрішньополітичні проблеми Боснії і Герцеговині не вдається, незважаючи на обіцянки європейської та євроатлантичної інтеграції. Показово, що на цих виборах суттєвий вплив на політичний процес у Республіці Сербській вже традиційно мала Росія. Кремль намагається підтримувати напруження у боснійському конфлікті, аби роздмухати його за першої ліпшої можливості. Фактично громадянська війна, яка розпочалася у Боснії і Герцеговині навесні 1992 р. і тривала до листопада 1995 р., лише «заморожена». Чимало боснійських сербів досі орієнтовані на возз'єднання із Сербією, а боснійські хорвати особливо після вступу Хорватії до ЄС 2013 р. взагалі вважають несправедливим те, що вони вимушені волею світового співтовариства перебувати у складі федерації із боснійськими мусульманами, а не бути разом із Хорватією у ЄС. Але найбільшу стурбованість викликає анклав боснійських мусульман, який розвідки багатьох країн НАТО вважають «балканським халіфатом». Чимало боснійських мусульман воювали на боці «Ісламської держави» у Сирії і тепер із бойовим досвідом повернулися додому. Вони вважають себе форпостом радикального ісламізму у Європі. За умов такого внутрішньополітичного розколу, не дивно, що за рекордно низької активності виборців, традиційну перемогу святкували націоналістичні політичні сили у обох складових конфедерації Боснії і Герцеговини. Боснійський вибір і цього разу виглядає скоріше як відкладений «гарячий» конфлікт, а не як усвідомлений європейський вибір. Звичайно, цей виклик усвідомлює ЄС. Адже на фоні напруження у сербсько-косовських відносинах Балкани знову виглядають як пороховий льох Європи. Найгірше, що нестабільність у балканських країнах залишає регіон найкоротшим маршрутом для нелегальної міграції до ЄС. Політичні і ресурсні можливості ЄС у процесі демократизації і

розбудови багатокультурних суспільств у балканських країнах ще не вичерпані. Реалісти вважають, що для логічного завершення цього процесу потрібна зміна поколінь, але відкритим є лише питання, чи відпустила історія достатньо часу для такої європеїзації Балкан.

Впродовж літа 2018 р. здавалося, що ЄС вдалося налаштувати Сербію і Косово на конструктивний діалог. Брюссель розпочав офіційні переговори про вступ Сербії до ЄС. На порядку денному цих переговорів є й питання визнання Сербією незалежності Косово. Але це питання залишається принципово важливим для внутрішньополітичного порядку денного сербської політики. Націоналістичний табір сербської політики категорично проти будь-яких компромісів щодо питання статусу Косово. Правлячі центристи на чолі з О. Вучичем залишаються у політичному «шпагаті» між Брюсселем і Москвою. На переговорах у Брюсселі сербський уряд натякає на можливість прагматичного компромісу, натомість під тиском із Кремля скочується на непримиренні позиції. Політичний тиск Брюсселю відчувають також косовські албанці. Зокрема, вимоги домовитися із Сербією про врегулювання двосторонніх відносин на основі визнання прав сербської меншості у Косово, на думку албанських націоналістів, перекреслює проект створення «Великої Албанії». Президент Косово Х. Тачі, аби показати свою непоступливість, вчиняє провокації. Реагуючи на це, ЄС засудив намір Албанії і Косово з 1 січня 2019 р. скасувати державний кордон між цими державами, які визнаються ЄС.

На цьому фоні на початку 2019 р. відбулися масштабні російсько-сербські військові навчання. Основною метою навчань декларувався захист повітряного простору Сербії. Навчання збіглися із загостренням сербсько-косовського протистояння, яке було спровоковано заявами косовської сторони про швидке створення власної армії та боротьби за контроль над прикордонною електростанцією. Географічно цей стратегічний об'єкт розташований на території Косово, але керується сербським менеджментом. Росія звинуватила миротворців із «Сил стабілізації для Косово» (КФОР) у фактичному підіграванні албанцям. У підсумку командування КФОР знайшло аргументи, аби переконати Х. Тачі не збільшувати напругу. З аналогічною місією Белград відвідав генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг. Опосередковано він засвідчив, що Росія намагається проводити свою контр-наступальну геополітичну гру проти Заходу на Балканах. ЄС і НАТО закликають Сербію, Албанію і Косово не підігравати Кремлю у цих спробах.

Водночас почала загострюватися ситуація на Півночі Косово. Перші ознаки цього з'явилися наприкінці грудня 2018 р., коли президент Косово Х. Тачі на чолі із албанськими загонами спеціального призначення спробував захопити головну гідроелектростанцію, яка постачає електрику на більшу частину території Косово, але фактично належить Сербії і розташовується на косовсько-сербському прикордонні. Тоді за посередництва ЄС вдалося нейтралізувати

загрозу масштабного збройного конфлікту. У відповідь влада Косово оголосила про запровадження стовідсоткових митних зборів на сербські товари. ЄС не домігся їхнього негайного скасування. Внаслідок цього суттєво погіршилося повсякденне матеріальне становище сербських громад на Півночі Косово. Республіка Косово запровадила митні обмеження також проти Чорногорії, Боснії і Герцеговини, Македонії. У відповідь у чорногорському місті Будва зустрілися міністри закордонних справ балканських країн. Але аргументи на користь зміни косовської позиції вони так і не знайшли. Торговельно-митні проблеми доповнилися ризиками загострення військово-політичного протистояння. Косовська влада за підтримки адміністрації США оголосила про створення власних збройних сил. Якщо цей проект у стислі терміни буде реалізований, під питання буде поставлено законність перебування на території Косово миротворчого контингенту НАТО. Ризики «розмороження» косовського конфлікту можуть спровокувати за ефектом доміно дестабілізацію у сусідній балканській країні Боснії і Герцеговині. Тому ЄС шукає нові аргументи аби переконати балканські країни у недоречності дестабілізації становища на Балканах. Повільний темп переговорів про вступ балканських країн до ЄС вже не є стимулом для підтримки хиткого балансу сил у регіоні. Трагізму ситуації додає той факт, що ЄС об'єктивно не може прискорити інтеграцію усіх без винятку балканських країн. На заваді цьому як внутрішня регіональна нестабільність, так і проблеми власне ЄС. Зокрема, ЄС, крім балканських проблем, вимушений займатися питаннями легалізації виходу Великої Британії з організації та докладати зусиль для стабілізації ситуації за межами Балкан. Але ЄС реально може забезпечити свій вплив на Косово, адже ця напіввизнана держава користується спільною європейською грошовою одиницею євро. Недопущення справжньої митної війни – єдина можливість запобігти серйозній дестабілізації Балкан.

На початку січня 2019 р. парламент Македонії проголосував за внесення поправок до конституції країни, на яких наполягала Греція. Для їх прийняття були потрібні голоси двох третин депутатів. До останнього моменту правляча коаліція не мала певності, що зможе долучити на свій бік голоси частини опозиції. Тим паче, що президент Македонії Г. Іванов у передноворічному зверненні до парламенту висловився проти договору з Грецією щодо перейменування Македонії. Але у підсумку голосування були розвіяні сумніви усіх скептиків. Політично розколота опозиція у македонському парламенті не знайшла активної тактики протидії ратифікації та взагалі утрималася від голосування. У підсумку до Конституції Македонії внесено поправку, відповідно до якої країна тепер офіційно називається не «Колишня югославська республіка Македонія», а «Республіка Північна Македонія». Це було політичною ціною для успішності переговорів про вступ Македонії до НАТО.

Проти цього договору не вщухали пристрасті у грецькому парламенті. Більшість населення Греції висловилося проти цієї угоди. Аби закликати

грецький парламент підтримати угоду з Македонією, Афіни особисто відвідала бундесканцлер А. Меркель. Зрештою грецький парламент проголосував з цього приводу. Демонструючи політичну послідовність із коаліції з лівоцентристською партією «Сіріза» вийшла популістська партія «Незалежні греки», яка залишається на крайніх націоналістичних позиціях. На цих емоціях намагалася грати основна опозиційна партія «Нова демократія», яка ініціювала вотум недовіри уряду А. Ципраса. Але, як і у червні 2018 р., цей вотум через парламент не пройшов. Такий результат голосування означав ратифікацію й грецьким парламентом угоди про зміну назви Македонії. Отже, «Республіка Північна Македонія» тепер офіційно відрізняється за назвою від північної грецької провінції із назвою «грецька Македонія». Наприкінці січня 2019 р. посли 29 країн-членів НАТО розпочали офіційний процес прийняття «Північної Республіки Македонія» до свого складу. Ця процедура стала можливою після ратифікації парламентами Македонії і Греції двосторонньої угоди про перейменування цієї колишньої югославської республіки. Це дійсно подія історичного масштабу, адже підведена риска під історією міжнародних воєн, які зруйнували колишню Югославію та перетворили Балкани на «гарячу точку» у передпокої об'єднаної Європи. Показово, що прийняття Македонії в НАТО стало другою поспіль поразкою Росії на Балканах, якщо за першу поразку вважати приєднання до НАТО у 2017 р. Чорногорії. Фактично за межами Альянсу із балканських країн залишаються лише Боснія і Герцеговина, Косово та Сербія. Тому не дивно, що Кремль продовжує докладати зусиль для роздмухування протиріч між боснійськими хорватами, сербами та мусульманами.

З метою остаточного врегулювання сербсько-косовських відносин неформально обговорюється пропозиція компромісного врегулювання статусу сербської меншини Косово. Зокрема, пропонується здійснити обмін територіями, тобто передати Сербії північ Косово з головним сербським анклавом містом Косовська Митровиця. Натомість до Косово в такому випадку має відійти сербська Пряшевська долина, де більшість становить мусульманське населення. Але території, які «виставлені на обмін» є критично важливими для Сербії і Косово. Долина Пряшево є сербською головною житницею, а північ Косово багата на корисні копалини та є для Косово єдиним джерелом отримання електроенергії. Напруження між сербами та албанцями знову нейтралізується силами миротворців НАТО. Крім того, НАТО терміново довелося стримувати свою країну-члена Албанію, яка анонсувала намір поетапного аншлюсу Косово. ЄС також натякнув Албанії, що створення «Великої Албанії» не на часі, якщо країна збирається вступати до ЄС. Зважаючи на незавершеність складного та суперечливого процесу стабілізації Балкан, бази НАТО в Македонії можуть стати додатковим військово-політичним аргументом, який сприятиме замиренню націоналістичних

пристрастей та поетапному досягненню країнами регіону стану готовності до повноцінної участі у процесі європейської інтеграції.

Отже, Словенія стала членом Євросоюзу 1 травня 2004 р. Хорватія увійшла до ЄС тільки у 2013 р. Але досі остаточно не врегульовані територіальні суперечності між Словенією і Хорватією, зокрема, щодо статусу півострову Плевлака. Існує федерація боснійських мусульман і хорватів. Але боснійська Республіка Сербська залишається на позиціях відтворення «Великої Сербії». Час від часу Хорватія блокує переговори про вступ Сербії до ЄС. Поза межами ЄС залишаються Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Сербія, Македонія, Чорногорія. Членами ЄС є лише Словенія, Хорватія, Болгарія та Румунія.

Підписана угода про умови виходу Великої Британії з ЄС прискорила консолідацію країн-членів, які залишаються у складі ЄС. Принаймні конкретних обрисів набирає процес поглиблення анонсованої ще у Маастрихтському договорі 1992 р. спільної оборонної політики. Наразі здається, що у провідних країн ЄС – Німеччини і Франції – з'явилася політична воля закликати себе та інші країни-члени ЄС самостійно та більш відповідально вирішувати проблеми європейської безпеки заради створення сприятливих умов для забезпечення високого рівня економічного розвитку.

У форматі створення Збройних сил ЄС розпочався поділ ролей. Зазначений поділ функцій затверджено у межах прийнятої ще 13 листопада 2017 р. 23 країнами ЄС угоди про постійне структуроване співробітництво в галузі оборони. Тоді Велика Британія, Данія і Мальта оголосили цей проект дорогим і непотрібним. Нині позиція члена НАТО Данії, так само як і нейтральної Мальти, не змінилася. Конструктивніше щодо спільної оборонної політики ЄС тепер ставляться нейтральні Австрія, Швеція та Фінляндія. Певним успіхом ЄС можна вважати згоду Польщі, яка позиціонує себе як найстійкіший союзник США в ЄС, на участь у спільних програмах ЄС, спрямованих на боротьбу з кібернетичними загрозами. Щодо інших спільних оборонних програм стало відомо, що Греції запропоновано керувати академією розвідки та загонами спеціального призначення. Франція і Швеція мають взяти на себе створення сучасного аналітичного центру. Німеччина зобов'язана до 2025 р. завершити створення невидимих безпілотних повітряних апаратів та модернізацію гелікоптерів «Тигр». Італія керуватиме проектом з протидії ворожим безпілотним повітряним апаратам. Естонія плануватиме створення модульної системи для різних місій. Франція керуватиме проектом створення нового покоління ракет середньої дальності та формуватиме сили швидкого реагування. Чехія разом із Польщею розроблятимуть проект протидії кібернетичним війнам. Отже, вперше проект спільної оборони ЄС стартував насправді і серйозно. Це сприятиме більш ефективній європейській та євроатлантичній інтеграції усіх балканських країн.

Список використаних джерел та літератури

1. Fukuyama Fr. State Building. Governance and World Order in the Twenty First Century. – Cornell University Press, 2004. – 340 p.
2. Sundhaussen H. Geschichte Serbiens. 19-21. Jahrhundert. – Wien: Böhlau Verlag, 2007. – 514 s.
3. Rahtfelder E. Kosovo. Geschichte eines Konflikts. – Berlin: Suhrkamp Verlag, 2010. – 400 s.
4. Simic Predrag. From Yugoslavia to «Euroslavia» // Review of International Affairs. – 2002. – January-March. – P. 18-21.
5. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – М.: Русское право, 2001. – 720 с.
6. Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. Балканские войны XX века. – М.: Вече, 2000. – 416 с.
7. Искендеров П.А. История Косово в прицеле дискуссий // Вопросы истории. – 2010. – № 3. – С. 38-54.
8. Пономарёва Е.Г. Политическое развитие постъюгославского пространства (внешние и внутренние факторы). – М.: МГИМО-Университет, 2007. – 236 с.
9. Павленко О. Політика США щодо проблеми визначення статусу Косово (1990-2015 роки) // Україна-Європа-Світ. – 2016. – № 17. – С. 127-133.
10. Павленко О. Політика балканських країн щодо визначення статусу Косово (1990-2016 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2016. – Вип. 25. – С. 295-306.
11. Павленко О. Політика Російської Федерації щодо проблеми Косово (1991-2015 рр.) // Емінак. Науковий щоквартальник. – 2016. – № 1 (13). – С. 105-112. [Електронний ресерс]. – Режим доступу: www.eminak.mksat.net/pages/archive.html
12. Павленко О. Проблема статусу Косово в політиці Європейського союзу (1998-2016) // Східноєвропейський історичний вісник. – 2017. – Вип. 3. – С. 107-113. [Електронний ресерс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_3_16
13. Profil. – 2018. – № 8. – С. 19-20.
14. Neue Zürcher Zeitung. – 2018. – 23 Februar. – S. 20.
15. Neue Zürcher Zeitung. – 2018. – 30 September. – S. 13.

Мартынов А.Ю. Балканы в современной европейской системе международных отношений.

Исторический период, наступивший после начала мирового экономического кризиса, ускорил процесс трансформации балканской подсистемы европейской системы международных отношений. В стратегическом смысле Европейский Союз оказался перед сложной дилеммой: европеизировать Балканы или рисковать балканизацией Европы. ЕС вместе с США преодолел сценарий балканизации Европы. Символами завершения этого процесса стало вступление Албании, Черногории и Македонии в НАТО. Критически важным остается преодоление конфликта между Сербией и Косово. Россия пытается сохранить свое влияние на Сербию, остающуюся последним российским форпостом на Балканах. Сербское общество разделено на либеральный проевропейский сегмент, ориентированный на европейскую и евроатлантическую интеграцию, и националистический, надеющийся на возрождение погибшего на рубеже XXI в. проекта «Великой Сербии». Мир на Балканы может принести только включение этого региона в систему европейской и евроатлантической интеграции.

Ключевые слова: *Албания, Македония, Сербия, Словения, Хорватия, Черногория, США, Россия, Балканы, ЕС, НАТО.*

Martynov A. Balkan in the Current European System of International Relationship.

The historical period after the beginning of the global economic crisis has accelerated the transformation of the Balkan subsystem of the European system of international relations. In a strategic sense, the European Union faces a complex dilemma: to Europeanize the Balkans, or to risk the balkanization of Europe. The European Union, together with the United States, has overcome the scenario of European balkanization. Symbols for this were the completion of the process of joining NATO Albania, Montenegro, and Macedonia. It is critically important to overcome the conflict between Serbia and Kosovo. Russia is trying to maintain its influence in Serbia, which remains the last Russian outpost in the Balkans. Serbian society remains divided into a liberal pro-European segment focused on European and Euro-Atlantic integration, and a nationalist segment that hopes to re-establish the "Great Serbia" project on the verge of the 21st century. The peace in the Balkans can only bring the completion of the process of including this region into the system of European and Euro-Atlantic integration.

Keywords: *Albania, Macedonia, Serbia, Slovenia, Croatia, Montenegro, the USA, Russia, the Balkans, EU, NATO.*